

УДК 631.151

DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2021-2.11>

Русан В.М.

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
головний консультант відділу секторальної економіки,
Центр економічних і соціальних досліджень
Національного інституту стратегічних досліджень

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сучасний стан інституційного поля сучасної державної аграрної політики, яке складається з низки законодавчих актів, що регламентують: сферу, в якій здійснюється підприємницька діяльність суб'єктів господарювання в аграрному секторі, особливості, механізми та заходи державної підтримки агро-сектору, заходи, спрямовані на охорону природних ресурсів, що використовуються у сільському господарстві. Виокремлено основні проблеми, що гальмують подальший розвиток аграрного сектору: деформована структура сільськогосподарського виробництва на користь експорторієнтованої рослинницької продукції, відсутність програмного документа щодо розвитку аграрного сектору, низька ефективність державної підтримки аграрного сектору, відсутність стратегічного бачення і конкретних дій влади щодо подолання кризи тваринницької галузі, ускладнений доступ сільськогосподарських виробників до банківських кредитів, неефективне використання потенціалу українських земель, екологічні проблеми сільськогосподарського землекористування, недостатній розвиток інфраструктури аграрного ринку. Сформовано основні напрями подальшого реформування аграрного сектору України та забезпечення продовольчої безпеки держави.

Ключові слова: аграрна політика, інституційне поле, аграрний сектор, аграрна структура, інвестиції, інфраструктура, кооперація.

THE STATE AGRARIAN POLICY IN UKRAINE: DIRECTIONS OF IMPROVEMENT

Rusan Vitalii

National Institute for Strategic Studies

The article considers the current state of the institutional field of modern state agrarian policy, which consists of a number of legislative acts regulating: the area in which business activities of economic entities of the agrarian sector, features, mechanisms and measures of state support of the agrarian sector, measures to protect natural resources used in agriculture. The main problems that hinder the further development of the agrarian sector are highlighted: deformed structure of agricultural production in favor of export-oriented crop products, lack of program document on agrarian sector development, low efficiency of state support of the agrarian sector, lack of strategic vision and concrete actions to overcome the livestock crisis, access of agricultural producers to bank loans, inefficient use of the potential of Ukrainian lands, environmental problems of agricultural land use, insufficient development of agricultural market infrastructure. Currently, the agrarian sector makes a significant contribution to the country's GDP, the inflow of foreign currency from foreign trade operations provides the domestic market with a wide range of food products at a very acceptable level. However, the current model of functioning of the agrarian sector is inefficient. The lack of effective mechanisms to support small producers leads to a decrease in their competitiveness, reduced production of agricultural products and increasing demand for their imports, deteriorating food security, rising unemployment among the rural population and migration of labor to large cities and abroad. Due to the non-inclusive development of the agrarian sector, Ukraine is losing a significant share of the positive potential of favorable trends in world food markets. The main directions of further reforming of the agrarian sector of Ukraine and ensuring food security of the state, in particular: stimulating investment processes in the agrarian sector of Ukraine, introduction of modern technologies in agricultural production, development of agricultural market infrastructure, development of small agricultural production, development of agricultural cooperatives, rural development.

Keywords: agrarian policy, institutional field, agrarian sector, agrarian structure, investments, infrastructure, cooperation.

Постановка проблеми. Будь-яка складна економічна система (до якої відноситься аграрний сектор) національної економіки потребує відповідної ефективної державної політики, яка визначатиме напрями розвитку галузі, очікувані результати та механізми, завдяки яким можливе досягнення цих результатів. Оскільки аграрний сектор національної економіки, є одним із головних, що забезпечує економічну безпеку держави, у частині продовольчої безпеки, якість меха-

нізмів, що регулюють діяльність суб'єктів, що тією чи іншою мірою належать до аграрного сектору, впливають на економіку держави й на окрему людину і домогосподарство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасним проблемам та напрямам подальшого розвитку державної аграрної політики присвячено праці таких учених, як О. Бородіна [1], М. Гладій, Ю. Лузан [2], П. Саблук [3], Л. Молдаван [4], Ю. Лупенка, М. Кропивка [5].

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення ключових проблем, що стримують розвиток аграрного сектору, та формування пропозицій щодо подальшого розвитку державної аграрної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституційне поле сучасної державної аграрної політики складається з низки законодавчих актів, що регламентують: сферу, в якій здійснюється підприємницька діяльність суб'єктів господарювання в аграрному секторі (Земельний кодекс України, Господарський кодекс України, закони України «Про Державний земельний кадастр», «Про оренду землі», «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», «Про оцінку земель», «Про безпечність та якість харчових продуктів», «Про особисте селянське господарство», «Про фермерське господарство», «Про сільськогосподарську кооперацію»); особливості, механізми та заходи державної підтримки агросектору (закони України «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про Державний бюджет України»); заходи, спрямовані на охорону природних ресурсів, що використовуються у сільському господарстві (закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону земель», «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Про меліорацію земель», «Про захист рослин»). Останніми роками держава сконцентрувала зусилля на гармонізацію вітчизняного законодавства до діючих у ЄС регламентів; удосконалення сфери управління земельними відносинами; регламентацію діяльності у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції. Найсуттєвішими досягненнями протягом останнього періоду були такі:

– наближення законодавства України до діючих у ЄС регламентів у сфері технічного регулювання шляхом схвалення у 2018 р. переліків національних стандартів, які ідентичні гармонізованим європейським стандартам. Із метою приєднання України до Метричної конвенції та набуття повного членства в Міжнародній організації законодавчої метрології (OIML) 23.05.2018 ухвалено Закон України «Про приєднання України до Метричної конвенції», і вже із серпня 2018 р. Україна набула повноправного членства в цій організації. У сфері оцінки відповідності та акредитації триває робота з приведення законодавства України у відповідність із правом ЄС та Угодою про технічні бар'єри у торгівлі СОТ;

– удосконалено державну політику управління земельними відносинами:

– проведено загальнонаціональну (всеукраїнську) нормативну грошову оцінку земель сільськогосподарського призначення (Постанова КМУ від 07.02.2018 № 105 «Про проведення загальнонаціональної (всеукраїнської) нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України») на площі 35,4 млн га (окрім земель, розташованих у межах населених пунктів). Результати оцінки внесено до Державного земельного кадастру та оприлюднено на спеціально створеному вебресурсі, який дає змогу зручно та безкоштовно отримати офіційну інформацію про нормативну грошову оцінку будь-якої земельної

ділянки сільськогосподарського призначення за межами населених пунктів та здійснювати розрахунок оцінки масиву земельних ділянок та ділянок із довільними межами;

– здійснено запуск електронних земельних торгів. Держгеокадастр реалізував проєкт із запуску онлайн-аукціонів на право використання земельних ділянок державної власності з використанням зовнішніх майданчиків. У рамках реалізації проєкту Держгеокадастром укладено договори з ДП «СЕТАМ» та ДП «ПРОЗОРРО.Продажі». Перший електронний земельний аукціон відбувся 18.10.2018, а до кінця року їх пройшло близько 30. Електронні торги демонструють середній приріст стартової ставки на 26 процентних пунктів (із 8,3% до 34,3% за результатами земельних торгів);

– упроваджуються цифрові технології у сфері земельних відносин. 19.03.2019 набрала чинності Постанова КМУ «Про внесення змін до Порядку ведення Державного земельного кадастру» від 18.07.2018 № 710, відповідно до якої заява про реєстрацію земельної ділянки подаватиметься в електронній формі з використанням особистого електронного цифрового підпису. Тепер можна буде отримувати викопійовані з картографічної основи Державного земельного кадастру в режимі онлайн із можливістю його друку на комп'ютері для подальшого використання під час підготовки землевпорядної документації. Отримати викопійовані зможуть будь-яка фізична або юридична особа за умови її ідентифікації з використанням ЕЦП або іншого альтернативного засобу ідентифікації;

– регламентовано правила у сфері забезпечення якості і безпечності харчових продуктів через реалізацію положень Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин»;

– законодавчо врегульовано питання органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції – ухвалено Закон України від 10.07.2018 № 2496-VIII «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції». Реалізація положень Закону сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних виробників органічної продукції та розширенню зовнішніх ринків її збуту, а також забезпечить прозорі умови провадження господарської діяльності у сфері виробництва та обігу органічних продуктів.

Водночас протягом останніх років в аграрному секторі сформувалася сировинна модель, яка не відповідає ні внутрішнім потребам населення в якісних, безпечних і доступних продуктах харчування, ні тенденціям світового продовольчого ринку (на якому постійно зростають попит і ціна на продукцію тваринництва й готову продукцію харчової промисловості, натомість ціни на зернові та зернобобові культури знижуються). Існування низки проблем гальмує подальший розвиток аграрного сектору, не даючи змоги повною мірою розкрити наявний ресурсний потенціал, а отже, стримує реалізацію його конкурентних переваг. Такими проблемами у вітчизняному аграрному секторі є такі:

1. *Деформована структура сільськогосподарського виробництва на користь експорторієнтованої рослинницької продукції.* У сучасній структурі сільсько-

господарського виробництва сільськогосподарські підприємства (переважно великі аграрні формування) займаються виробництвом менш трудомістких, високо-рентабельних і швидкоокупних сільгоспкультур. Так, ними вирощується 86,1% соняшнику, 80,0% зернових та зернобобових культур, 95,2% буряку цукрового. Водночас приватні господарства населення утримують 76,2% корів, 85,7% овець та кіз, вирощують 98,2% картоплі, 85,7% овочевих культур та 78,5% плодоягідних культур, а також виробляють 72,6% молока. Таке зосередження трудомісткого виробництва в приватних господарствах, не спроможних забезпечувати потреби ринку високоякісними стандартизованими товарами, формує загрозу погіршення забезпечення населення продовольством.

2. Відсутність програмного документа щодо розвитку аграрного сектору. Починаючи з 2008 р. в Україні реалізовувалася Державна цільова програма розвитку українського села, термін дії якої закінчився у 2015 р. Незважаючи на проблеми щодо її виконання (передусім недостатнє фінансування заходів), це був програмний документ, основна мета якого – забезпечення життєздатності сільського господарства, підвищення його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності. Термін дії Стратегії розвитку аграрного сектору економіки (на період до 2020 р.) закінчився, проте відповідної програми на її виконання не розроблено.

3. Низька ефективність державної підтримки аграрного сектору. Нерівномірність надання підтримки протягом року, зміни порядку виділення коштів із Державного бюджету, ускладнення процедури подання документів на розгляд комісій, установлення додаткових обмежень призводять до зменшення кількості отримувачів такої підтримки з числа агропідприємств та фермерських господарств, а також до їх відмови від отримання такої підтримки.

4. Відсутність стратегічного бачення і конкретних дій влади щодо подолання кризи тваринницької галузі. Тривале скорочення поголів'я великої рогатої худоби, перспективи повної втрати господарствами населення ринку збуту продукції внаслідок адаптації вітчизняного законодавства до європейських вимог, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та країнами ЄС, формують суттєві загрози існуванню у цілому галузі тваринництва в Україні (особливо м'ясо-молочного напрямку). Дрібнотоварні виробники та господарства населення нині ні організаційно, ні матеріально, ні фінансово не спроможні перейти на європейські стандарти у сфері технічного регулювання та санітарних і фітосанітарних заходів, що може призвести до їх виходу із внутрішнього ринку та переорієнтації виробництва продукції виключно для власного споживання.

5. Ускладнений доступ сільськогосподарських виробників до банківських кредитів. За даними НБУ, середньорічна процентна ставка в річному обчисленні для сільського, лісового та рибного господарств у грудні 2020 р. становила 10,7%, тоді як у цілому по економіці – 8,8%. Відсутність доступних фінансових ресурсів ускладнює забезпечення сільгосптоваровиробників обіговими коштами для покриття розриву в

часі між потребою у коштах та періодом сприятливих чин реалізації продукції.

6. Неефективне використання потенціалу українських земель. Ефективність сільськогосподарського землекористування в Україні відстає від рівня провідних країн світу, де аграрний сектор є однією з основних галузей економіки. За показниками врожайності всіх основних культур наша країна поступається провідним світовим виробникам аналогічної продукції. Так, якщо врожайність пшениці в Україні у 2018 р. становила 37,4 ц/га, то у Польщі – 40,6 ц/га, у Німеччині – 66,7 ц/га, у Франції – 68,4 ц/га; ячменю в Україні – 29,6 ц/га, у Польщі – 31,2 ц/га, у Німеччині – 59,1 ц/г, у Франції – 63,3 ц/га.

7. Екологічні проблеми сільськогосподарського землекористування. Нині в Україні понад третину сільськогосподарських угідь піддано дії ерозійних процесів. На значних територіях меліоративні системи припинили свою дію, проте ці землі й досі вважаються зрошуваними або осушеними. Певна частина площ продуктивних угідь втратила економічну родючість: засолена, заболочена, заросла лісом. Низька фінансова спроможність сільгоспідприємств та скорочення поголів'я тварин унеможливають виробництво сільськогосподарських культур на бездефіцитній для балансу гумусу основі. Недостатнє внесення органічних добрив, переважання у структурі мінеральних добрив азотних добрив призводять до порушення співвідношення поживних речовин у ґрунті, їх підкислення та погіршення якості виробленої продукції через підвищений уміст у ній нітратів. Високе техногенне та антропогенне навантаження на ґрунти, монокультурне землеробство, яке посилюється дією природних чинників, у підсумку призводять до погіршення якісного стану ґрунту.

8. Недостатній розвиток інфраструктури аграрного ринку, яка далеко не повною мірою забезпечує виконання покладених на неї функцій щодо створення стабільних умов для забезпечення сільськогосподарських підприємств виробничими ресурсами, зберігання виробленої продукції (через відсутність овочесховищ та переробних потужностей до 30% вирощених овочів утрачається під час зберігання) та її реалізації. Стрімке нарощування обсягів виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції потребує розбудови логістичних центрів, складських приміщень, елеваторів, розвитку транспортної мережі й інших інфраструктурних об'єктів аграрного сектору.

Висновки з проведеного дослідження. Нині аграрний сектор робить суттєвий внесок у ВВП країни, надходження валютних коштів від здійснення зовнішньоторговельних операцій забезпечує внутрішній ринок країни широким асортиментом продуктів харчування на цілком прийнятному рівні. Проте нинішня модель функціонування аграрного сектору є неефективною. Відсутність дієвих механізмів підтримки дрібнотоварних виробників зумовлює зниження їхньої конкурентоспроможності, зменшення виробництва сільськогосподарської продукції та зростання потреби в її імпорті, погіршення стану продовольчої безпеки держави, зростання безробіття серед сільського населення і міграцію трудових ресурсів до великих міст та за кордон. Через неінклюзивність розвитку аграрного сектору Україна втрачає значну частку позитивного потенціалу сприятливих трендів на світових ринках продовольства.

Виходячи із цього, метою державної аграрної політики має стати диверсифікація розвитку аграрного виробництва на основі підвищення капіталізації та інвестиційної привабливості агропідприємств завдяки запровадженню ринкового обігу сільськогосподарських земель, заохочення діяльності фермерських господарств, сприяння розбудові логістичних потужностей і досягнення завдяки цьому інклюзивного розвитку сільських територій.

Для реалізації наведеної мети важливим наперед є створення в аграрному секторі сприятливого інституційного середовища прикладання капіталу та праці, що потребує розроблення стратегії розвитку аграрного сектору економіки та програми її реалізації, які передбачатимуть заходи щодо підвищення ефективності використовуваних у сільському господарстві ресурсів, зміцнення продовольчої безпеки держави, розвитку багатокладності, нарощування експорту товарів із більшою доданою вартістю, забезпечення комфортних умов проживання на селі.

Необхідно вжити заходи за такими напрямками, спрямованими на реформування аграрного сектору України та забезпечення продовольчої безпеки держави:

1. Стимулювання інвестиційних процесів в аграрному секторі економіки України, впровадження сучасних технологій у сільськогосподарському виробництві. Для цього доцільно:

- продовжувати адаптацію вітчизняного законодавства відповідно до європейських та світових стандартів щодо екологічних вимог під час вирощування сільськогосподарських культур та утримання тварин, а також щодо якості та безпечності сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, їх маркування, що передбачено Угодою про асоціацію між Україною та країнами ЄС;

- сприяти розвитку мережі дорадництва для сільськогосподарських виробників (формуванню дорадчих служб на засадах державно-приватного партнерства із залученням бізнесових, професійних та громадських організацій), зокрема з метою впровадження сучасних технологій у сільськогосподарське виробництво.

2. Розбудова інфраструктури аграрного ринку з метою зниження втрат сільськогосподарської продукції під час її транспортування та зберігання, згладжування сезонних цінових коливань. Для цього необхідно:

- забезпечити підтримку суб'єктів господарювання, які працюють в овочівництві, садівництві, виноградарстві та переробній галузі, діяльність яких пов'язана з післязбиральною доробкою, зберіганням та реалізацією овочевої, плодово-ягідної продукції й спрямована на інвестування, розроблення та виробництво інноваційних продуктів;

- розробити та запровадити механізм довгострокового пільгового кредитування робіт щодо будівництва сучасних овочесховищ із частковим або повним відшкодуванням відсотків за рахунок коштів державного бюджету;

- сприяти залученню приватних інвестицій у будівництво та експлуатацію об'єктів аграрної інфраструктури у спосіб упровадження процедур видачі дозволів за принципом «єдиного вікна», що прискорить проходження дозвільних процедур, насамперед під час землевідведення та розроблення техніко-економічного

обґрунтування проєкту будівництва елеваторів, зерноховищ, логістичних центрів, складських приміщень;

- допомагати розвитку місцевих сільськогосподарських ринків і ярмарків, забезпеченню їх умовами для зберігання, обробки та пакування сільськогосподарської продукції, а також перевірки та контролю її якості.

3. Розвиток дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва з метою забезпечення рівноправного доступу до ресурсів державної підтримки всім сільгоспвиробникам та створення умов для реалізації підприємницьких ініціатив бажаним здійснювати сільськогосподарську діяльність. Для цього необхідно здійснити такі заходи:

- удосконалити державну програму підтримки переходу малих форм господарювання на міжнародні та європейські стандарти забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції з метою підвищення рівня якості та безпечності харчових продуктів;

- затвердити бюджетну програму підтримки розвитку сімейних фермерських господарств, молодих фермерів, передбачивши фінансове стимулювання трансформації особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства, зокрема на безповоротній основі, навчання та підвищення кваліфікації голів сімейних фермерських господарств, стимулювання створення на основі сімейних фермерських господарств сільськогосподарських кооперативів, підтримку виробництва екологічної (органічної) продукції.

4. Розвиток сільськогосподарської кооперації, завдяки чому малі виробники зможуть використовувати переваги, притаманні великому товарному виробництву, що зробить їх стійкішими щодо кризових явищ, а також сприятиме відродженню ролі селянина як реального власника засобів виробництва і виробленої ним продукції. Для успішного розвитку сільгоспооперації в Україні необхідно вжити такі заходи:

- розробити державну цільову програму підтримки розвитку сільськогосподарських кооперативів в Україні до 2025 р., у якій передбачити: державну підтримку членам сільськогосподарського кооперативу на етапах створення та становлення, а також під час просування сільгосппродукції на ринок; заходи щодо поліпшення матеріально-технічної бази кооперативів; надання пільгових кредитів за схемами, що застосовуються для сільгосптоваровиробників, під солідарну відповідальність членів кооперативу; надання сільськогосподарським кооперативам безкоштовних інформаційно-консультаційних послуг із роз'яснення порядку державної реєстрації, діяльності, оподаткування, ведення бухгалтерського обліку, фінансової підтримки кооперативу; проведення щорічного моніторингу діяльності сільськогосподарських кооперативів;

- ухвалити регіональні програми розвитку сільськогосподарських кооперативів; проводити широку інформаційно-роз'яснювальну роботу в ЗМІ щодо конкурентних переваг сільськогосподарської кооперації;

- сформувати постійно оновлювану базу даних про розвиток сільськогосподарської кооперації та її внесок в економіку з розміщенням у статистичному щорічнику Державної служби статистики України «Сільське господарство України».

5. Розвиток сільських територій для створення комфортних умов проживання населення в селах, запо-

бігання трудовій міграції в міста й за кордон. Для цього необхідно:

– розробити програму розвитку сільських територій, основними питаннями якої мають бути визначення і законодавче закріплення статусу сільських територій, а також формування інституційного середовища їх розвитку;

– сприяти деаграризації та збереженню природного середовища села, для чого потрібно розвивати соціальну та гуманітарну інфраструктуру; насамперед це стосується фінансування освіти на селі, зокрема реалізації програм підвищення кваліфікації вчителів, комп'ютеризації шкіл і забезпечення їх необхідними транспортними засобами, поліпшення медичного обслуговування мешканців сільських територій, розвитку мережі сільських бібліотек тощо;

– спрямовувати заходи державної підтримки на підвищення ефективності сільського розвитку, підтримку і розвиток сільської інфраструктури: інженерних мереж енерго- і газопостачання, транспортних та інформаційних комунікацій;

– започаткувати реалізацію регіональних і місцевих стратегій та програм розвитку несільськогосподарських видів економічної діяльності на основі наявного ресурсного потенціалу та існуючих потреб у продукції і послугах конкретних сільських територій, упровадити пільгове оподаткування для новостворених підприємств на сільських територіях у разі інноваційного характеру їхньої виробничої діяльності, а також надання соціально необхідних послуг або здійснення інфраструктурного забезпечення цих територій.

Список використаних джерел:

1. Бородіна О.М. Убезпечення сільського способу життя: європейська політика, орієнтири для України. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 20–32.
2. Гладій М.В., Лузан Ю.Я. Аграрні трансформації та селянські господарства в системі продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*. 2020. № 5. С. 6–21.
3. Саблук П.Т. Агроекономічні трансформації в Україні: напрями та перспективи розвитку : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 378 с.
4. Молдаван Л.В. Глобалізаційна трансформація землекористування: наслідки та способи їх запобігання. *Економіка АПК*. 2020. № 6. С. 6–18.
5. Аграрний устрій України : наукове видання / за ред. Ю.О. Лупенка, М.Ф. Кропивка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 64 с.

References:

1. Borodina O.M. (2020) Ubezpechennia silskoho sposobu zhyttia: yevropeiska polityka, oriientyry dlia Ukrainy [Rural proofing: the European policy and guidelines for Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 2, pp. 20–32. (in Ukrainian)
2. Hladii M.V., Luzan Yu.Ya. (2020) Ahrarni transformatsii ta selianski hospodarstva v systemi prodovolchoi bezpeky Ukrainy [Agricultural transformations and peasant farms in the food security system of Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 5, pp. 6–21. (in Ukrainian)
3. Sabluk P.T. (2016) Ahroekonomichni transformatsii v Ukraini: napriamy ta perspektyvy rozvytku: monohrafiia [Agroeconomic transformations in Ukraine: directions and prospects of development: monograph]. Kyiv: NNTs «IAE». (in Ukrainian)
4. Moldavan L.V. (2020) Hlobalizatsiina transformatsiia zemlekorystuvannia: naslidky ta sposoby yikh zapobihannia [Globalization of land use transformation: consequences and ways to prevent them]. *Ekonomika APK*, no. 6, pp. 6–18. (in Ukrainian)
5. Lupenko Yu.O., Kropyvko M.F. (Ed.) (2017) Ahrarnyi ustrii Ukrainy: naukove vydannia [Agrarian system of Ukraine: scientific publication]. Kyiv: NNTs «IAE». (in Ukrainian)